

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ

ที่ราบลุ่มน้ำปากพนังตั้งอยู่ในพื้นที่ภูมิอากาศร้อนชื้นแถบกึ่งกลางคาบสมุทรมลายู ระหว่างมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิก ลุ่มน้ำปากพนังมีพื้นที่ประมาณ 1.7 ล้านไร่ หรือร้อยละ 26.64 ของพื้นที่ทั้งหมดของจังหวัดนครศรีธรรมราช โดยมีแม่น้ำปากพนังเป็นแม่น้ำสายหลัก และลำคลองสาขาอีก 119 สาย รวมความยาวทั้งสิ้นกว่า 700 กิโลเมตร (ณรงค์ บุญสว-ขวัญ, 2544, น.30) แม่น้ำสายนี้มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดในเขตตำบลวังอ่าง อำเภอชะอวด บริเวณรอยต่อพื้นที่ 3 จังหวัด คือ ตรัง พัทลุง และนครศรีธรรมราช แล้วไหลลาดลงตามไหล่เขา ลงสู่ที่ราบทางตะวันออกของคาบสมุทรมลายู พื้นที่ตอนบนของลุ่มน้ำปากพนังส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เทือกเขา เนินเขา และพื้นที่ดอน มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 15-50 เมตร มีลำน้ำสาขาไหลลงมารวมกับแม่น้ำปากพนังหลายสาย อาทิ คลองลาไม ห้วยถ้ำพระ คลองกุ่ม คลองค้อง คลองโคกยาง คลองเสารัง คลองชะเมา คลองบางไทร เป็นต้น ลำน้ำเหล่านี้นับเป็นแหล่งต้นตุน้ำของแม่น้ำปากพนัง (ไพบุลย์ ประโมจรรย์ และคณะ, 2542 อ้างถึงใน มณีรัตน์ มิตรปราสาท และตฤณ สุขนวนล, 2545, น.80) แม่น้ำสายนี้ไหลจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านอำเภอชะอวดเรียกว่า “คลองชะอวด” ผ่านอำเภอเชียรใหญ่เรียกว่า “คลองเชียร” แล้วแยกเป็น 2 สายที่บ้านปากแพรก โดยสายหนึ่งไหลย้อนไปทางทิศใต้ผ่านอำเภอหัวไทรเรียกว่า “คลองหัวไทร” แล้วไปลงทะเลสาบสงขลาที่ปากกระวะ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ส่วนอีกสายหนึ่งไหลไปทางทิศเหนือผ่านอำเภอปากพนังเรียกว่า “แม่น้ำปากพนัง” และออกสู่ทะเลที่อ่าวปากพนัง

วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำปากพนังนับตั้งแต่อดีตมา ล้วนดำรงอยู่ด้วยภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีแห่งธรรมชาติและกลมกลืนกับระบบนิเวศอย่างยิ่ง ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังมีสภาพน้ำถึง 4 ลักษณะ คือ น้ำเค็ม น้ำกร่อย น้ำจืด และน้ำเปรี้ยว ชาวบ้านก็จะประกอบอาชีพตามฐานทรัพยากรในแต่ละสภาพน้ำโดยไม่ได้ตัดแปลงระบบนิเวศตามธรรมชาติ เช่น ในเขตน้ำเค็มบริเวณแหลมตะลุมพุกจนถึงทะเลนอก จะมีการทำประมงขนาดใหญ่และขนาดกลาง ในเขตน้ำกร่อยจะมีอาชีพทำน้ำตาลจากและทำประมงพื้นบ้านควบคู่กันไป ในส่วนของเขตพื้นที่น้ำจืดจะมีการทำนาเพียงปีละครั้งเท่านั้นเรียกว่า “ข้าวหยาม” หรือ “ข้าวนาปี” โดยอาศัยน้ำฝนตาม

ธรรมชาติในช่วงฤดูฝน แต่ในช่วงที่น้ำเค็มเริ่มรุกเข้ามาในเขตน้ำจืดระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ ถึง เมษายนอันเป็นช่วงที่ข้าวเริ่มใกล้สุก ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่จำเป็นจะต้องใช้น้ำแต่อย่างใด (มณีรัตน์ มิตรปราสาท และตฤณ สุขนวล, 2545, น.83)

ระบบนิเวศปากแม่น้ำของแม่น้ำปากพนัง มีต้นจากเจริญงอกงามอยู่ทั่วไปก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพหรือเรียกได้ว่าเป็นระบบนิเวศป่าจาก อันเป็นฐานทรัพยากรทางอาหารและประโยชน์ใช้สอยของชุมชนลุ่มน้ำปากพนังตลอดมา ในพื้นที่ราบลุ่มฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปากพนัง อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีป่าจากประมาณ 25,594 ไร่ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538 อ้างถึงใน นริศ แก้วสีนวล, 2539, น.5) ซึ่งในอดีตก่อนที่การคมนาคมจะเข้าถึงนั้น ประชาชนแถบลุ่มน้ำปากพนังได้ใช้ประโยชน์จากต้นจากเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทั้งการจับสัตว์น้ำในบริเวณป่าจาก การทำน้ำตาลจากและการใช้ส่วนต่างๆ ของต้นจากมาเป็นอาหารมาไม่น้อยกว่า 200 ปี โดยมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการใช้ประโยชน์เป็นช่วง ๆ ขึ้นอยู่กับปัจจัยการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมท้องถิ่น ป่าจากจึงเป็นระบบนิเวศที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชุมชนเนื่องจากเป็นแหล่งที่สร้างรายได้ที่ดีและมีความแน่นอน นอกจากนี้ป่าจากยังมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบนิเวศน้ำกร่อยที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำนานาชนิด ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและรายได้ของชาวประมงพื้นบ้านในลุ่มน้ำปากพนังอีกทางหนึ่ง(นพรัตน์ บำรุงรักษ์, 2544, น.24) ดังนั้น การทำลายป่าจากจะโดยวิธีใด ๆ ก็ตาม ถือว่าเป็นการทำลายแหล่งทำมาหากินของประชาชน และเศรษฐกิจชุมชนในป่าจากอย่างมหาดศาล

ในปัจจุบันความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำปากพนังได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เมื่อเกิดกระแสน้ำเค็มรุกเข้าสู่อ่าวไทยแบบอุตสาหกรรม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา โดยเฉพาะพื้นที่ชายฝั่งนั้นป่าจากได้รับผลกระทบโดยตรง เนื่องจากป่าจากถูกมองว่าเป็นพื้นที่ว่างเปล่า ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจน้อย ในขณะที่เดียวกันชาวนาส่วนหนึ่งก็พัฒนานาข้าวเป็นนาทุ่ง ซึ่งมีการขยายพื้นที่อย่างรวดเร็วในระหว่างปี พ.ศ. 2531 - 2535 จนเกิดปรากฏการณ์น้ำเค็มรุกน้ำจืดในหลายพื้นที่ ประกอบกับการเลี้ยงกุ้งในระยะแรกได้ละเลยเรื่องผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม และบางครั้งก็นำไปสู่กรณีพิพาทระหว่างชาวนาทุ่งกับชาวนาข้าว ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงได้กลับมาให้ความสำคัญที่จะพลิกฟื้นคืนชีวิตที่เคยอุดมสมบูรณ์แก่ชาวพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอีกครั้งในฐานะที่เคยเป็น “อู่ข้าว อู่น้ำ” ของภาคใต้ ในนามโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (มณีรัตน์ มิตรปราสาท และตฤณ สุขนวล, 2545, น.83) อย่างไรก็ตามภายใต้หลักการแยกน้ำจืดและน้ำเค็มออกจากกันของโครงการดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำในหลายพื้นที่และส่งผลต่อการเจริญเติบโตของต้นจาก

เพราะต้นจากจะเจริญเติบโตและให้ผลผลิต (ให้น้ำหวาน) ดีในระบบนิเวศน้ำกร่อย นอกจากนี้ยังส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศป่าจาก กล่าวคือ สัตว์น้ำต่าง ๆ ในแม่น้ำลดน้อยลง (แพทริค โจรี และคณะ, 2547, น.1)

ด้วยความสำคัญของป่าจากในฐานะเป็นพืชเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน ซึ่งผูกพันกับวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำปากพนังมาอย่างยาวนาน จนอาจเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมป่าจาก แต่ในปัจจุบันการใช้ประโยชน์จากต้นจากได้เปลี่ยนแปลงไปด้วยปัจจัยหลาย ๆ ด้าน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการสั่นคลอนวิถีชีวิตชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นการลดทอนระบบคุณค่าและภูมิปัญญาของชุมชนไปอย่างน่าวิตก ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมป่าจาก โดยมุ่งศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าจากของชุมชนในลุ่มน้ำปากพนัง ตลอดจนถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่า จาก โดยผู้ศึกษาเชื่อว่าประเด็นดังกล่าวจะนำไปสู่คำตอบที่ว่า ป่าจากยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตคนลุ่มน้ำปากพนังอยู่หรือไม่ อย่างไร ชุมชนในลุ่มน้ำปากพนังจะมีทางเลือกหรือแนวทางในการใช้ประโยชน์ ตลอดจนถึงการจัดการป่าจากในฐานะที่เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนในอนาคตต่อไปอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงการใช้ประโยชน์จากป่าจากของชุมชนในลุ่มน้ำปากพนัง
2. เพื่อศึกษาถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่าจากของชุมชนในลุ่มน้ำปากพนัง

คำถามการวิจัย

1. ชุมชนลุ่มน้ำปากพนังในอดีตมีการใช้ประโยชน์จากป่าจากอย่างไร
2. สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่าจากของชุมชนลุ่มน้ำปากพนังคืออะไร และเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

คำจำกัดความที่เกี่ยวข้อง

ต้นจาก มีชื่อสามัญว่า Nipa Palm หรือ Nypah Palm มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Nypa fruticans* Wurmb จากเป็นพืชตระกูลปาล์มที่มีอยู่ไม่กี่ชนิดของป่าชายเลน และเป็นพืชป่าชายเลนชั้นใน โดยจะขึ้นอยู่บริเวณปากแม่น้ำและริมฝั่งที่มีน้ำทะเลขึ้นถึงหรือบริเวณน้ำกร่อยเจริญเติบโตได้ดีในดินเลนค่อนข้างแข็งและเหนียวจัดทนต่อความเค็มของดิน น้ำและแสงแดดได้ดี

จากมีลำต้นเป็นกลุ่มกออยู่ใต้ดิน เรียกว่า "หินจาก" มีใบแทงขึ้นมาเป็นกอ ใบเป็นใบประกอบขนาดใหญ่ มีใบย่อยเรียงคล้ายขนนก ประกอบกันเรียกว่า "ทางจาก" ส่วนโคนของทางจากซึ่งแทงออกมาระหว่างกาบใบที่อยู่ใต้ดินเรียกว่า "พอนจาก" ดอกมีสีเหลืองแสด ช่อดอกเรียกว่า "นกจาก" ผลมีสีน้ำตาลเข้มเป็นทะลาย หรือ "โหม่งจาก" ขยายพันธุ์โดยการแตกหน่อจากกอหนึ่งเป็นอีกกอหนึ่งหรือโดยผลที่แก่จัดลอยน้ำไปติดตามตลิ่ง ต้นจากก็สามารถงอกขึ้นได้ ต้นจากจะออกลูกเมื่ออายุประมาณ 4-5 ปี และสามารถ "ปาดตาล" ให้น้ำหวานดีเมื่ออายุประมาณ 6-7 ปี (สรุปจากนพรัตน์ บำรุงรักษ์, 2540, น.4-5) ในการศึกษาครั้งนี้ มุ่งศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าจากตลอดถึงระบบนิเวศป่าจากของชุมชนบ้านบางพระ หมู่ 3 ตำบลปากแพรก ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำปากพนัง

ชุมชน คำคำนี้มีการอธิบายได้หลายอย่าง แต่ความหมายของชุมชนคือ พื้นที่ (area and space) คน (people) และสิ่งร้อยรัด (tie conditions) องค์ประกอบของชุมชนคือสามสิ่งนี้ สิ่งร้อยรัดคือสิ่งที่เชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน เช่น อาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี ผลประโยชน์ เป็นต้น เพราะฉะนั้นอะไรก็ตามที่คนอยู่ในพื้นที่เดียวกัน มีสิ่งร้อยรัดร่วมกันก็จะมีลักษณะเป็นชุมชน (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2549, น.17) ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึงชุมชนในบ้านบางพระ หมู่ 3 ตำบลปากแพรก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ลุ่มน้ำปากพนัง หมายถึง พื้นที่ลุ่มน้ำแห่งหนึ่งในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมีแม่น้ำปากพนังเป็นแม่น้ำสายหลักไหลผ่านอำเภอต่าง ๆ อาทิ ปากพนัง หัวไทร เขียวใหญ่ สะอวด และเฉลิมพระเกียรติ โดยมีลำคลองสาขาอีก 119 สาย รวมความยาวทั้งสิ้นกว่า 700 กิโลเมตร พื้นที่โดยรวมประมาณ 1.7 ล้านไร่ ต้นน้ำมาจากเทือกเขาบรรทัด ในเขตตำบลวังอ่าง อำเภอชะอวด อันเป็นรอยต่อพื้นที่ 3 จังหวัด คือ ตรัง พัทลุง และนครศรีธรรมราช ลุ่มน้ำปากพนังในอดีตเป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญของภาคใต้ นับเป็นลุ่มน้ำที่มีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ระบบนิเวศสามน้ำ หมายถึง ระบบนิเวศที่ประกอบด้วยระบบน้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย ซึ่งจะเกิดขึ้นในพื้นที่ปากแม่น้ำที่น้ำจืดไหลมาบรรจบกับการขึ้น-ลงของน้ำเค็มในบริเวณปากแม่น้ำแล้วเกิดระบบน้ำกร่อยขึ้น พื้นที่สามน้ำจึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความสำคัญทั้งในทางนิเวศวิทยาและทางเศรษฐกิจ (คณะอนุกรรมการด้านที่ดินและน้ำ คณะ

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2547, น.11) สำหรับแม่น้ำปากพนังนับเป็นพื้นที่ที่มีระบบนิเวศ
สามน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคใต้และของประเทศ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงการให้ประโยชน์จากป่าจากของชุมชนในลุ่มน้ำปากพนัง
2. ทำให้ทราบถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการให้ประโยชน์จากป่าจากของ
ชุมชนในลุ่มน้ำปากพนัง

ชำนาญกหอสมุด